

УДК 82.0:1

Т. П. ШЕСТОПАЛОВА

м. Миколаїв

tetianalnu@gmail.com

МАСОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ – «МАСОВУ ФІЛОСОФІЮ»? (АНТРОПОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

У статті порушено питання про адаптацію філософії українською масовою літературою. На прикладі твору Л. Денисенко розглянуто властиве постмодернізму змішування філософії й літератури, намагання довести їх ідентичність шляхом безсистемного поєднання обох дискурсів. У «Месопотамії» С. Жадана філософія і література втрачають попередню ідентичність, розчиняючись у просторі риторики. В «Амулеті Паскаля» іронічні й риторичні ігри, властиві постмодерністській літературі, переборюються шляхом наголошення sacramentalної тілесної «явленості» / присутності людини.

Ключові слова: масова література, філософія, література.

На всьому шляху існування література обертається навколо людини й повсякчас відновлює «свідомість нашого буття» [15, 26]. Із філософією вона перебуває, за висловом Л. Архипової, «в жахливій близькості» [1, 13]: «література постає тим полем, де вже є, вже здійснено все те, до чого філософія тільки прагне». З другого боку, М. Мамардашвілі виділив глибоко людяну здатність філософії витворювати поле ідеальних людських станів («чиста віра», «безкорислива любов»), піднятися до яких у реальній життєвій ситуації без філософії людині ніяк [14, 55]. Цей же мислитель прокреслив шлях, яким модерна література ХХ ст. провадить людину з темряви її життя, із темряви вражень, звичаїв, наявного ладу, власного «Я» на світло її унікального особистого досвіду. Філософ заохочує – на «милицях мистецтва», «його артефактичних органах» – піти, щоб зрозуміти, «чи здатна людина розкрутити до кінця те, що з нею насправді сталося, що вона насправді відчуває і що за історія виростає з її призначення» [8, 98].

Приставаючи до читання літературного тексту, я сподіваюся на його когерентність моєму досвіду, дорівнюю акт читання до життєвого акту чи до зустрічі з істиною, яка не передіснує, а народжується тут і зараз разом зі мною. В. Моренець схарактеризував цю ситуацію такими словами: мистецтво цікаве «світоглядними горизонтами кожного часу, де з п'ятьми неіснування виринають нові риси

людини, яка живе» [9, 7]. Інакше: література потребує філософії, щоб реалізувати свою антропологічну сутність.

У ситуації постмодерну виникає масова культура як «неповноцінний, кічевий двійник постмодерністської» (І. Скоропанова). Філософський компонент цієї останньої дедалі більш тяжіє до повсякдення. Якщо модернізм надавав акту читання буттєвого значення, бачив у ньому шанс долучитися до істини, то в постмодернізмі читання порівнюється з практикою творення і тотальності певного настрою. Якщо раніше в почуттях і настроях у літературі конституювала себе особистість, то тепер «суб'єктів нема, є тільки настрої, які перетинаються» [12, 18].

Практика масової літератури метонімічно відбиває зміни в стосунках між літературою й філософією. Там, де через втрату філософією «попередньої безсумнівної достовірності (аподидактичності)» [15, 26] інтелектуали міркують про переформатування її ролі в гуманітарному знанні, масова література легко робить її об'єктом іронічного зниження й профанації.

Елементарний персонологічний компендіум філософії сприймається як загроза для психічного здоров'я й комфортного настрою, він провокує сучасну брендову хворобу – депресію, як це є в «комедійній драмі» (чи то «романі», чи то «автоіронічній жіночій повісті») Л. Денисенко «24:33:42». Ліка – приятелька Шу, – разом з якою вони «чистять нерви» в

«лікувальному закладі», беззаперечно переконана: «Для того, щоб бути здоровим і не доводити себе до такого стану, коли власні нігті перетворюються на неземні ласощі, ніколи не читайте філософських трактатів. Треба читати масову літературу. Ні в кого не поїхав дах від мелодраматичних новел та іронічних детективів, чи не так? А от ті, хто насолоджується викладами Канта, Руссо, Сартра, кінчають кепсько. Переверено на собі» [5, 111]. Так, із філософії виокремлюється її «масова» частка, яка метонімічно присутня в свідомості пересічної людини й становить симулякр фундаментального знання. Людина існує в оточенні симулякрів, що створюють ілюзію повної обізнаності в різних практичних, креативних, інтелектуальних сферах. Філософія з її колишньою претензією на надзнання, вочевидь, виступає в ролі одного з найпоширеніших.

І це могло б, вочевидь, бути предметом глибшої критичної рефлексії, якби фактура масліту як така іронічно не переспрямовувала будь-які подібні спроби на особу самого критика, ставлячи під сумнів його професійну прихильність і адекватність. Навряд чи потребує предметного коментарю фраза: «Люська жила з комендантом п'ятого корпусу. Він був філософом із загостреним почуттям власної гідності, коли напивався, завжди всіх перепитував, у чому сенс життя, вкладався на землю та волав: «Я – людина!». І краще було йому щось відповісти. Простими словами...» [5, 108].

Тобто: якщо модерністський естетизм через філософію стверджує своє негативне ставлення до масовості, то постмодерністський, презентований масовою літературою, переадресовує цей негатив «елітарній» претензії філософії, яка перетворилася на «тавтологію самоствердження» людини масового суспільства. Б. Дубін називає це антропологічним принципом масової культури, яка «включає тебе таким... яким сам хочеш себе бачити» [3, 434].

«Історії / біографії», зібрані в «Месопотамії» С. Жадана, експлуатують концепт філософії так само на «низькому», властивому постмодерністській традиції рівні: приміром, п'яний Костик виголошує прописні, хоч і незаперечні істини про «добре серце», «внутрішнє світло», «порятунок душі», перш ніж звично «полізти в бійку» [6, 35].

Поза цим, у текстах простежується конвергенція філософії й літератури, коли, за словом С. Пролєєва, вони сходяться на символічній грі, яку оприявнює риторика. Риторика як широка культурна й символічна практика, фактично, посідає місце зниклої в постмодернізмі трансцендентальної суб'єктивності й симулює останню [11, 12].

Саме тому властива історії «Матвій» алюзія прустівського «втраченого часу», «зупиненого часу», «піщаних дюн», «що перетікають життям», не сприймається як сенсотворчий інтертекст. Радше це риторичний прийом. Він уводить зібрані тексти в мережу катарсичних поривань у душі феноменологічних очікувань згадуваного вже М. Мамардашвілі, але не задовольняє їх і не забезпечує рівноправного діалогу модернізму, зосередженого на «глибинах» і «висотах» людини, з постмодерністським текстом, який і «глибини», й «висоти», і саму людину перетворює на однорідний продукт.

Прикметою новелістично-прозової «Месопотамії» є риторичні «одкровення», які притягають до загальновідомих «осаянь» (за Набоковим, «озарений») прустівського «втраченого часу». (Цікаво, що В. Неборак у передмові до «Месопотамії» риторичні компоненти історій / біографій називає «розкішними порівняннями». Це перегукується з тим, що Набоков відзначає як «багатство» й «багатшаровість» порівнянь в «осаяннях» Марселя [10, 280]). Українська «Месопотамія» в цих письменникових «одкровеннях» має для мене як читача певну художню притягальність (наприклад: «Більшість життєвих негараздів та душевних сумнівів походять від нашого небажання щоденно поділяти наші вчинки на добрі й погані. Ми маємо нашу любов, проте не завжди нею користуємось. Ми маємо страх і покладаємось на нього більше, аніж потрібно...» [6, 134]). Поза ними персонажі, які розпізнаються не останньою чергою за властивими їм поведінковими й морально-етичними девіаціями, не виходять за межі вулиці, сусіднього дому, автосервісу чи лазні, де письменник знайшов їх. Їхні історії-біографії – приземлено-фізичні, «одкровення» відтінюють їх вичерпаність, демонструють розрив між максимами – щоденного життя й гуманітарної місії людини.

«Історії / біографії» – справа минулого, архіву, натомість, філософсько-антропологічна перспектива покладена на «риторичну лірику» проникнення в «тепер-і-завжди». І в цьому, поза притягальністю для мене як читача, існує й проблема: людина залишається далеко позаду потенційної значущості й символічної сенсовості рухливого й активного світу – і письменник-постмодерніст не має що запропонувати читачеві, аби заповнити чи скоротити відстань між ними. (Хоча для Жадана це, вочевидь, ностальгія за міцним «стоянням в житті», цим настроєм і просякнуті «історії / біографії» «Месопотамії»). Така риторизація становить проблемну зону і для літератури, і для філософії, і для цілого людського світу.

Ірен Роздобудько в романі «Амулет Паскаля» вдалася, за її власним визначенням, до «філософської містифікації». Текст твориться навколо концепту присутності в світі як опції самооприявлення, незалежного представлення себе світові й собі світу.

«Активність реальності», трансформативність – це передумова появи Голки в будинку мсьє Паскаля: «Коли я думаю про те, як опинилася тут – у цій країні, у цьому домі, біля цього лісу, – саме тоді й спадає на думку те, про що я вже говорила: ліфт відкрився, хід планет порушився, найменша матрешка впала, розбилася, з неї вилетіла гуска, з гуски випало яйце, з яйця – голка. Голка впала у стіг сіна. Усе просто. Голка – це я...» [13].

В «Амулеті Паскаля» пульсує «нова культурна чуттєвість», суголосна епістемологічній перспективі Г. Гумбрехта, окресленій у його роботі [4], що розглядає зрушення від герменевтики до постгерменевтики, та літературній антропології В. Ізера. Текст випробовує й репрезентує «людські можливості творення» у літературі як специфічній буттєвій діяльності людини. Голка «явлена» в місті (а точніше, в тексті) крізь архетипальну предметність чарівної казки та через її власний голос оповідача, учасника й свідка подій. Ефект її присутності в домі мсьє Паскаля й місті набуває повноти в стосунку з багатьма фантастичними, тривіальними, спекулятивними речами.

Насамперед, це предмети й речі, яких вона вимагає на знак протесту проти занедбан-

ня мсьє Паскалем її присутності в його домі (у її «контракті» саркастично сусідять «сто пар білих панчіх з ангоркової вовни» і... «два собачих хрїни»). Це предмети, які вона зустрічає (т. зв. скульптура мсьє Паскаля в дитинстві), які самі висуваються / наближаються до неї (зелений блокнот, «сріблясті звірі» в нічному повітрі, серед них білий кінь, що тицьнувся мордою їй у щоку), які призначені їй особисто (амулет). Вони розширюють присутність Голки в новому місті до стану «можливо все». Імовірні сенси інкарновані у взаємодію речей між собою, у вплив речей на Голку, через це цілком об'єктивованими бути не можуть. Вони виявляються як імовірність, щоразу несподівану можливість «про-явити», оприсутнити себе через подію (вчинок) і фантазію. У романі долається вимушеність, яку, зазвичай, уособлює час. Місто, в яке приїхала Голка, перебуває поза часом, а його простір має ознаки розірваної континуальності, коли присутність стверджує себе наново в кожній частці і стверджує своє право нести досвід й витворювати сенси: «Щоб зрозуміти світ, достатньо одного Маркеса... Навіть достатньо одного роману «Сто років самотності». Тобто відчутти частину краще, ніж усе життя полювати за цілісністю, котра, до речі, відсутня...» [13].

Концептуалізацію присутності в тексті здійснюють епіфанії в гумбрехтівському розумінні. Вони наголошують євхаристичність феномену тілесної присутності [4]: «Але коли ти ось так стоїш на верхівці гори, покритої снігом, у повній тиші (котра зовсім не схожа на тишу, бо навіть тишу можна почути!), серед нерухомих дерев, під білим небом, на котрому ані хмарини, – ця фраза виникає в тобі сама по собі: «Господи, якщо Ти є...». А що далі?

Я хитнула головою. Я придумала іншу: подумки прибрала слово «якщо». Вийшло значно краще. Безіменна гора, небо й дерева навколо набули сенсу. І більше нічого не треба казати. Як просто!» [13].

На думку І. Бондаревської, «рецепція докторкання і пов'язана з нею насолода ще не замкнені у певності наданого смислу, не спрямовані у простір комунікації. Звільнення від необхідності смислу та свобода від належного в уподобанні плекають можливе» [2, 20].

В «Амулеті Паскаля» присутність людини в бутті нерозривно пов'язана з її самотворчістю, в якій долається «ніщо» і відкриваються обернені на неї, людину, шанси, можливості (потенції) буття... словом, його виклики, які людина приймає.

Отже, художній зразок № 1 демонструє властиве постмодернізму змішування філософії й літератури, намагання довести їх ідентичність шляхом безсистемного змішування обох дискурсів. Як зазначила О. Йосипенко з посиланням на Жака Бувреса, постмодерністське ігнорування відмінності між літературою й філософією обертається додатковим метанаративом на кшталт «don't care!», таким само ірреалістичним і маловірогідним, як і всі попередні [7, 8].

У зразку № 2 задані в символіко-антропологічних проєкціях філософеми вказують на вичерпаність людини як етико-гуманітарного дискурсу. У тексті, прикметному риторичними «одкровеннями», філософія і література втрачають свою попередню ідентичність, розчиняючись у риторичних пасажах і розмиваючи межі символічної та культурної практики автора.

Зрештою (зразок № 3), в масовій літературі є тенденція до переборення іронічних і риторичних ігор, поширених у постмодерністській літературі, шляхом наголошення сакраментальної тілесної «явленості» / присутності людини. На цьому шляху може відновитися художній наголос на повноті й цінності нашого існування через усвідомлення реальних загроз для нас і нашого світу. Катастрофи, конфлікти, війни, відчуття спустошеності зумовлені не в останню чергу перевиробництвом значень і маніпулюванням свободою сенсотворення, не обтяженим повідомленням реальних колізій сучасного людського існування.

Питання про філософську опцію масової української літератури, звісно, не вичерпується трьома згаданими текстами. Вибір цих трьох текстів із початку був зумовлений зрмістю корелювання їх із концептом філософії. Свою роль відіграла й теза проф. С. Філоненко, що «у випадку популярного письменства перечитування всіх абсолютно без винятку текстів певного жанру є непотрібним, оскільки їх поетика стереотипна, повторювана»

[16, 9]. Водночас ця тема має не стільки кількісну перспективу, скільки навертає на роздуми, як зміна картезіанської моделі культури (культури смислу) на постгерменевтичну модель (культура присутності) змінює саме читання й підхід до масової літератури. Як зазначила І. Бондаревська, «річ не в тому, що твір можна інтерпретувати по-різному. Існує потреба в інакшому способі міркування про літературу – її статус та режим функціонування. Хто читає? Коли читає? За яких обставин? (Я б додала від себе: Що і для чого читає? – Т. Ш.). Ці питання знижують філософське міркування майже до емпіреї, але їх неможливо уникнути сьогодні» [2, 20]. Масова література захоплює все більше й більше коло читачів. Це й змушує фахівців уважніше приглядатися до її внутрішніх сутностей.

Список використаних джерел

1. Архипова Л. «Жахаюча близькість» філософії і літератури : Круглий стіл редакції часопису «Філософська думка» / Людмила Архипова // Філософська думка. — 2011. — № 1.
2. Бондаревська І. Від належного до можливого : Круглий стіл редакції часопису «Філософська думка» / Ірина Бондаревська // Філософська думка. — 2011. — № 1.
3. Галета О. Від антології до онтології: антології як спосіб репрезентації української літератури кінця XIX – початку XXI століття : моногр. / Олена Галета. — К. : Смолоскип, 2015. — 640 с.
4. Гумбрехт Х. У. Производство присутствия. Чего не может передать значение [Електронний ресурс] / Ханс Ульрих Гумбрехт. — Режим доступу : <http://www.twirpx.com/file/382310/>.
5. Денисенко Л. Калейдоскоп часу / Лариса Денисенко ; передм. Т. Щербаченко. — Харків : Книжковий Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2013. — 320 с.
6. Жадан С. Месопотамія : збірка оповідань і віршів / Сергій Жадан ; передм. В. Неборака. — Харків : Книжковий Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2014. — 368 с.
7. Йосипенко О. Філософія та література сьогодні: проблема взаємодії чи взаємодія як проблема? : Круглий стіл редакції часопису «Філософська думка» / Оксана Йосипенко // Філософська думка. — 2011. — № 1.
8. Литература и литературно-художественная критика в контексте философии и общественности : круглый стол «Вопросов философии» // Вопросы философии. — 1984. — № 2. — С. 98—102.
9. Моренець В. Відчуті час / Володимир Моренець // Людина в часі : (філос. аспекти укр. л-ри ХХ-ХХІ ст.) / НАУКМА ; упоряд. : В. Моренець, М. Ткачук. — К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2010. — С. 5—8.
10. Набоков В. Лекции по зарубежной литературе / Владимир Набоков / пер.с англ. ; предисл. к рус. изд. Битова А. Г. — М. : Изд-во Независимая Газета, 1998. — С. 275—324.

11. Пролєєв С. Риторизація філософії і літератури як тенденція нашого часу : Круглий стіл редакції часопису «Філософська думка» / С. Пролєєв // Філософська думка. — 2011. — № 1.
12. Пролєєв С. Філософія та література за доби пост-метафізичного мислення : Круглий стіл редакції часопису «Філософська думка» / С. Пролєєв // Філософська думка. — 2011. — № 1.
13. Роздобудько І. Амулет Паскаля [Електронний ресурс] / Ірен Роздобудько. — Режим доступу : <http://www.e-reading.club/book.php?book=1015092>.
14. Феноменология и ее роль в современной философии : Материалы круглого стола // Вопросы философии. — 1988. — № 12. — С. 43—84.
15. Фізер І. Філософія літератури / Іван Фізер ; за наук. ред. В. Моренця. — К. : НаУКМА ; Аграр Медіа Груп, 2012. — 217 с.
16. Філоненко С. Масова література в Україні : дискурс, гендер, жанр : моногр. / Софія Філоненко. — Донецьк : ЛАНДОН-XXI, 2011. — 432 с.

T. SHESTOPALOVA
Mykolaiv

DOES MASS LITERATURE REQUIRE «MASS PHILOSOPHY»? (ANTROPOLOGICAL ASPECTS)

The article started a subject on how Ukrainian mass literature adapts philosophical concepts and ideas. As an example, L. Denysenko's text is analyzed on the mixture of philosophy and literature peculiar to the late philosophical modernity as well as on the attempts to prove their identity by random mixing of a both discourses. In the Shergii Zhadan's «Mesopotamia» both philosophy and literature lose their previous identity dissolving in the space of rhetoric practice. The ironic, rhetorical interpretation games, which are over-spread in the late philosophical modernity practice, are overcome in the «Pascal's Amulet» by emphasizing the sacramental bodily «appearance» or presence of a person.

Key words: mass literature, philosophy, literature.

Т. П. ШЕСТОПАЛОВА
г. Николаев

МАССОВОЙ ЛИТЕРАТУРЕ – «МАССОВУЮ ФИЛОСОФИЮ»? (АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)

В статье поднят вопрос об адаптации философии украинской массовой литературой. На примере произведения Л. Денисенко рассмотрено свойственное постмодернизму смешивание философии и литературы, желание показать их идентичность путем сочетания двух дискурсов. В «Месопотамии» С. Жадана философия и литература утрачивают изначальную идентичность, растворяясь в пространстве риторики. В «Амулете Паскаля» иронические и риторические игры, свойственные постмодернизму, преодолеваются путем раскрытия sacramentalной телесной «явленности» / присутствия человека.

Ключевые слова: массовая литература, философия, литература.

Стаття надійшла до редколегії 01.10.2015